

تحلیل حقوقی ماهیت پول الکترونیکی

ابراهیم عبدی پور*

استادیار دانشکده حقوق دانشگاه قم

(تاریخ دریافت: ۸۸/۸/۲۲؛ تاریخ تصویب: ۸۸/۱۱/۳۰)

چکیده

پول الکترونیکی که ارزش پولی ذخیره شده در یک ابزار الکترونیکی است و در حال حاضر آخرین حلقه تکامل تدریجی پول محسوب و به عنوان فرآیند غیرمادی کردن و نامبری شدن پول توصیف می‌شود؛ پدیده نوظهوری است که از دیدگاه اقتصادی پتانسیل ایفای کارکردها و وظایف پول را داراست. در تحلیل ماهیت حقوقی این پدیده دو رویکرد متفاوت قابل اتخاذ است. رویکرد نخست، تحلیل ماهیت پول الکترونیکی به عنوان نوعی پول است و رویکرد دوم، تحلیل ماهیت پول الکترونیکی در پرتو نظریات غیر پولی و توصیف آن در قالب یکی از تاسیس‌های حقوقی مورد استفاده در تجارت است.

پول الکترونیکی هرچه هست یک سیستم پرداخت است و تنوع دیدگاه‌ها به اختلاف آنها در توصیف و تجزیه و تحلیل فرآیند عملکرد این سیستم پرداخت، بازگشت دارد.

پژوهش ما بر این فرضیه استوار است که پول الکترونیکی در تحلیل حقوقی خود، بر حسب این که ناشر و پذیرنده آن چه کسانی باشند و فرآیند نشر و گردش آن چگونه تعریف و تبیین گردد، ماهیت و آثار حقوقی متفاوتی خواهد داشت.

واژگان کلیدی:

پول، سند پولی، پول الکترونیکی، وسیله پرداخت، ماهیت حقوقی.

مقدمه

به کارگیری ارتعاشات الکترونیک به عنوان پول الکترونیکی که در حال حاضر آخرین حلقه تکامل تدریجی پول محسوب می‌شود، به عنوان فرآیند غیر مادی کردن و نامریی شدن پول توصیف می‌شود. این پدیده نوظهور که از لحاظ فنی در حال پیمودن روند توسعه خود است و از لحاظ اقتصادی به تدریج جای خود را در میان ابزارهای پولی به عنوان یک وسیله پرداخت در مبادلات خرده فروشی باز نموده، به تدریج مورد توجه قانون‌گذاران قرار گرفته و در سیستم‌های پولی ملی و منطقه‌ای مقرراتی برای آن در نظر گرفته می‌شود که در این میان اتحادیه اروپا با صدور دستورالعمل‌هایی در مورد پول الکترونیکی پیشگام است.^۱

اگرچه ادبیات حقوقی در باره ماهیت حقوقی پول الکترونیکی محدود به چند مقاله ناقص در مجلات خارجی است و در مقررات موضوعه برخی کشورها صرفاً به نحوه فعالیت بانک‌ها و مؤسسات اعتباری و شرایط انتشار پول الکترونیکی بسنده شده است؛ در این پژوهش پدیده پولی یادشده مورد بررسی و تحلیل حقوقی قرار داده و کوشش نموده‌ایم با در نظر گرفتن کارکرد اقتصادی پول و ماهیت حقوقی آن، به این سؤال مهم پاسخ دهیم که ماهیت حقوقی پول الکترونیکی چیست و آثار حقوقی آن در روابط چندگانه بین اطراف قضیه چگونه است؟ آیا این پدیده را می‌توان ماهیتاً پول دانست و به عنوان یک ابزار پولی جدید تلقی نمود یا تشابه آن با دیگر اقسام پول صرفاً یک تشابه اسمی است و پول الکترونیکی نه یک ابزار پولی، بلکه صرفاً یک وسیله پرداخت با ماهیتی متمایز از پول است؟ در فرض اخیر ماهیت و آثار آن چیست؟ پژوهش ما بر این فرضیه استوار است که پول الکترونیکی از جهت کارکردهای اقتصادی می‌تواند وظایفی همانند پول قانونی یا پول تحریری ایفا نماید اما از لحاظ حقوقی بر حسب این

۱. در دهه اخیر بسیاری از کشورها همانند ایالات متحده، استرالیا، روسیه، چین، اوکراین، اندونزی، سنگاپور و... مقررات و دستورالعمل‌هایی در مورد انتقال الکترونیکی وجوه و شرایط فعالیت ناشران پول الکترونیکی وضع نموده‌اند. پارلمان و شورای اروپایی ابتدا با تصویب دستورالعمل 2000/46/EC و اخیراً با تصویب و جایگزینی دستورالعمل 2009/110/EC در این زمینه الهام بخش سیستم‌های ملی اروپایی است. در کشور ما تاکنون مقرراتی در باره پول الکترونیکی به معنای خاص وضع نشده و مقرراتی همانند آیین‌نامه گسترش بهره‌برداری از خدمات پول الکترونیکی مصوب ۱۳۸۴/۵/۵ هیأت وزیران ناظر به معنای عام آن و انتقال الکترونیکی وجوه است.

که ناشر و پذیرنده آن چه کسانی باشند و فرآیند نشر و گردش آن چگونه تعریف و تبیین گردد، ماهیت و آثار حقوقی متفاوتی خواهد داشت.

در این تحقیق از دو روش توصیفی، تحلیلی بر حسب مورد استفاده شده است و رویکرد سیستم‌های اروپایی به ویژه فرانسه و سیستم آمریکایی به عنوان الگوی کامن لایی از یک سو و حقوق اسلامی آن گونه که در آرای اندیشمندان فقهی منعکس است از سوی دیگر، مورد لحاظ قرار گرفته‌اند.

پول الکترونیکی^۱ در ادبیات بانکی در دو معنای عام و خاص به کار می‌رود. در مفهوم عام، پول الکترونیکی تمامی شیوه‌های پرداخت الکترونیکی را دربرمی‌گیرد. در مفهوم خاص، پول الکترونیکی ارزش پولی ذخیره شده در یک ابزار الکترونیکی است که در مقابل دریافت وجوهی صادر و به عنوان وسیله پرداخت توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی غیر از ناشر، پذیرفته می‌شود.^۲

عناصر مؤلفه این تعریف چهار چیز است: عنصر اول، ارزش پولی ذخیره شده در یک ابزار الکترونیکی است. پول الکترونیکی باید متضمن ارزش پولی^۳ بیان شده بر حسب ادعای صادر کننده و ناشر آن باشد، ارزشی که به صورت بیت‌های الکترونیکی در یک ابزار الکترونیکی ذخیره می‌شود^۴ (گودشالک^۵، ۲۰۰۰، ص ۴).

عنصر دوم تعریف، اطراف پول الکترونیکی است. از لحاظ سیاست پولی، ناشران مهم‌ترین

1. Electronic Money

۲. پول الکترونیکی در مفهوم خاص خود، از شیوه‌های پرداخت یا انتقال الکترونیکی وجوه (access products) که بهره‌گیری مشتریان از وسایل ارتباط الکترونیکی برای دستیابی به خدمات پرداخت سستی را فراهم می‌سازد، متفاوت است. بنابراین، بهره‌گیری از رایانه شخصی و شبکه اینترنت یا استفاده از موبایل و خطوط ارتباط تلفنی برای پرداخت از حساب بانکی الکترونیکی و نیز پرداخت از طریق کارت‌های اعتباری یا کارت‌های بدهی که نوعاً مستلزم ارتباط آن لاین و تأیید و تصدیق اعتبار آنهاست و حساب بانکی مشتری بعد از مبادله بدهکار می‌شود، از موضوع بحث ما خارج است. (Lindley, 1996, P. 1).

3. monetary value

۴. محصولات پول الکترونیکی گاه مبتنی بر کارت (ذخیره ارزش در تراشه ریز پردازنده‌ای که در کارتی پلاستیکی قرار می‌گیرد) و گاه مبتنی بر نرم‌افزار است (نرم‌افزارهای تخصصی قابل نصب بر روی رایانه‌های شخصی).

5. Godschalk

فراهم‌کنندگان خدمات پول الکترونیکی هستند، زیرا پول الکترونیکی «تراز بدهی» مؤسسات ناشر آن است. از لحاظ حقوقی نیز ناشر، دارنده و پذیرنده، اطراف اصلی پول الکترونیکی هستند. در نظام‌هایی که مقرراتی در تجویزانتشار پول الکترونیکی و نظارت بر آن وضع نموده‌اند، شرایط نسبتاً سختی را برای ناشران در نظر گرفته‌اند. ناشر پول الکترونیکی اصولاً باید بانک یا مؤسسه مالی و اعتباری باشد و وجوه حاصله از نشر پول الکترونیکی را در امور مجاز و با قابلیت نقد شوندگی بالا سرمایه‌گذاری نماید (کراگر^۱، ۲۰۰۲، ص ۲۴۲؛ لیندلی^۲، ۲۰۰۲، ص ۹).

عنصر سوم، صدور پول الکترونیکی در ازای وجوه دریافتی است. براساس ماده یک دستورالعمل قبلی اروپایی در سال ۲۰۰۰، صدور پول الکترونیکی باید در مقابل دریافت وجوه و مبالغی باشد که ارزش آن کم‌تر از ارزش پولی صادره نباشد. این ضابطه مبتنی بر این رویکرد است که برخلاف پول قانونی، پول الکترونیکی صرف اعتبار و خلق پول و ارزش پولی به اراده ناشر آن نیست، بلکه مبتنی بر یک مبادله است و دارنده باید مبلغی حداقل معادل آن را به ناشر بپردازد. این ضابطه یا این هدف مقرر گردیده است که از خلق اعتبار کنترل نشده توسط مؤسسات پول الکترونیکی در قالب صدور پول الکترونیکی به صورت دیسکنت (به قیمت کم‌تر) جلوگیری نماید. زیرا صدور پول الکترونیکی توسط مؤسسات ناشر آن در ازای مبلغی کم‌تر از مبلغ اسمی پول الکترونیکی منجر به افزایش حجم پول در گردش می‌شود. امری که تنها در صلاحیت بانک مرکزی است و اثرات منفی تورم‌زایی دارد. با این همه، در دستورالعمل جدید در سال ۲۰۰۹ عبارت «مبلغی که کم‌تر از ارزش پول صادره نباشد»، حذف شده و عبارت «صادر شده در مقابل دریافت» مبلغ جایگزین آن شده است (آتاناسیو^۳، ۲۰۰۸، ص ۲۰).

عنصر چهارم تعریف، پذیرش پول الکترونیکی به عنوان وسیله پرداخت توسط بنگاه‌هایی غیر از ناشر آن است. زیرا یکی از ویژگی‌های اساسی پول الکترونیکی واسطه پرداخت بودن آن و بهره‌مندی از این قابلیت است که ارزش پولی عرضه شده در آن به عنوان وسیله پرداخت توسط بنگاه‌های اقتصادی غیر از ناشر آن پذیرفته شود. این معیار مبتنی بر تحلیل و کارکرد اقتصادی پول به عنوان واسطه مبادله است. پول الکترونیکی هم باید این کارکرد و قابلیت را

1. Krueger
2. Lindly
3. Athanassiou

داشته باشد تا وصف پول بر آن صدق نماید. لذا در بند ۳ پاراگراف ۳ ماده یک دستورالعمل اروپایی، این معیار در تعریف پول الکترونیکی گنجانیده شده است تا محصولات پول الکترونیکی را از ابزارهای پرداختی که صرفاً توسط ناشر آن پذیرفته می‌شوند، متمایز نماید.

تحلیل ماهیت پول الکترونیکی به عنوان پول

پول قانونی^۱ یا پول رایج^۲ که اسکناس و سکه مصادیق آن محسوب می‌شوند و پول تحریری^۳ یا پول بانکی^۴ اقسام پول را تشکیل می‌دهند. از نظریات ممکن درباره پول الکترونیکی، توصیف حقوقی و تحلیل ماهیت آن به عنوان پول است. لیکن برای اثبات این گزاره که پول الکترونیکی پول است، ابتدا باید مفهوم و ماهیت هر یک از اقسام پول را بازبینی و باز تحلیل و بر وضعیت پول الکترونیکی تطبیق نماییم و قبل از آن بررسی کارکردها و وظایف اقتصادی، حقوقی پول و ویژگی‌های آن به عنوان مقدمه علمی بحث ضرورت می‌یابد. بنابراین مباحث این گفتار را در سه قسمت پیگیری می‌کنیم.

الف) ویژگی‌ها و کارکردهای پول^۵

از دیدگاه اقتصادی پول حداقل سه وظیفه و کارکرد اصلی را داراست. پول وسیله یا واسطه مبادله^۶، واحد محاسبه یا سنجش ارزش^۷، وسیله حفظ و ذخیره ارزش^۸ است (سیفرز،^۹ ۱۹۹۷، ص ۷۰۸).

اگر چه امروزه پول از لحاظ موضوعی و مصداقی تنوع و توسعه یافته است، ولی تردیدی نیست که مهم‌ترین کارکرد و خصیصه پول، وسیله مبادله بودن آن است و به گفته برخی از صاحب‌نظران اقتصادی، فقط اثبایی که این کارایی را داشته باشند که به طور گسترده به عنوان

-
1. Legal tender
 2. Currency
 3. Fiat money
 4. Bank money
 5. The functions of Money
 6. Medium of Exchange
 7. Unit of Account
 8. Store of Value
 9. Sifers

واسطه مبادله پذیرفته شوند، می‌توانند به عنوان پول توصیف شوند (کربونیه^۱، ۱۹۸۸، ص ۵۲۷). بدیهی است، همان گونه که ژان کربونیه حقوقدان فرانسوی خاطر نشان ساخته است، اگر چه پول واسطه مبادله و یک وسیله پرداخت است، اما هر وسیله پرداختی پول نیست، زیرا پول علاوه بر ویژگی ایفاکنندگی تعهد پولی و مسقط دین بودن، ویژگی‌های دیگری را نیز داراست (کربونیه، ۱۹۸۸، ص ۵۲۷). بنابر این، هر وسیله پرداختی به منظور این که تعریف پول بر آن صدق نماید، باید در بردارنده تمام ویژگی‌های پول باشد. پول نه تنها وسیله پرداخت است، در کارکرد آن به عنوان یک واحد پولی رایج، وسیله و ابزاری برای سنجش ارزش و قیمت‌گذاری اشیایی است که منفعت عقلایی و ارزش اقتصادی داشته و در اصطلاح حقوقی مال محسوب می‌شوند.

به عبارت دیگر، واحدهای پولی تعیین کننده میزان مالیت و قیمت اشیا است. هر واحد پول رایج که واحد محاسبه و سنجش است یک واحد ایده‌آل است که ضرورتاً با یک نامی همانند ریال، یورو و دلار تعریف می‌شود و به عنوان یک مرجع در چارچوب نظام پولی جامعه عمل می‌کند. مجموعه‌ای از واحدهای پولی، مبلغی پول را تشکیل می‌دهند. اما این واحد ایده‌آل مستلزم و نیازمند یک واسطه یا وسیله‌ای است که به منظور ذخیره‌سازی و مبادله در آن گنجانده شود. وسیله‌ای که واحدهای پولی در آن گنجانده می‌شوند و گاه به صورت سکه فلزی و گاه به صورت ورق اسکناس نمایان می‌شود، در تحلیل حقوقی سند پولی یا ابزار پولی^۲ نامیده می‌شود (لانسکوی، ۲۰۰۰، ص ۲۳؛ سیفرز، ۱۹۹۷، ص ۷۰۸).

به هر حال، در تبیین پول رایج باید گفت واحد پولی رایج در هر نظام پولی همانند ریال، دلار و یورو عنصر محض پول^۳ و واحد سنجش ارزش است که برای تعیین ارزش خدمات و کالای مورد نیاز افراد جامعه مورد استفاده قرار می‌گیرد، خواه از طریق تجمیع و گنجاندن در یک واسطه شکل مادی به آن داده شود یا خیر.

ب) تحلیل پول الکترونیکی بر مبنای پول رایج

برای توصیف و تحلیل ماهیت پول الکترونیکی به عنوان پول ابتدا باید ماهیت خود پول را

1. Carbonnier
2. Monetary instrument
3. Sole characteristic of money

باز تحلیل نموده تا بتوانیم واقعیت پول الکترونیکی را بر آن تطبیق نماییم.

ماهیت حقوقی پول رایج

ماهیت پول در اندیشه‌های حقوقی رومی ژرمنی و کامن لا

در حالی که برخی مفسران اقتصادی ناپدید شدن پول در آینده را به واسطه ارایه تکنولوژی‌های جدید پیش‌بینی می‌کنند، برخی صاحب‌نظران حقوقی معتقدند که هم اکنون هم از دید حقوقی پول یک کمیت نامعلوم است. پول اگر چه در روابط اقتصادی افراد فراگیر و حاکم است، اما به طور کلی عاری از تئوری حقوقی است و معدود تعاریفات حقوقی که درباره پول وجود دارد، عمدتاً پول را بر اساس وظایف و کارکردهای آن به عنوان واحد محاسبه یا وسیله پرداخت و واسطه مبادله تعریف می‌کنند (راهن^۱، ۱۹۹۹، ص ۱۴). به اعتقاد برخی نویسندگان حقوق فرانسه، نگرش حقوق‌دانان به پول اصولاً و عمدتاً از منظرگاه حقوق و تعهدات ناشی از کاربرد آن است و کم‌تر به تعهدات ناشی از خلق و نشر آن پرداخته می‌شود (لانسکوی، ۲۰۰۰، ص ۲۳).

به هر حال، در خصوص ماهیت پول‌های تهیه شده از اشیای باارزشی همانند طلا و نقره، اختلاف نظری میان صاحب‌نظران وجود ندارد. زیرا در این موارد یک مال مادی و فیزیکی دارای مالیت و ارزش ذاتی به سبب تعریف کارکردهای سه‌گانه برای آن، نقش پول و واسطه مبادله را ایفا می‌نمود. پس، به طور منطقی باید بر مصادیق کنونی پول قانونی و رایج، یعنی سکه و اسکناس متمرکز شویم.

در سیر تطور پول گفته می‌شود که پول کاغذی یا اسکناس در آغاز پیدایش خویش بیانگر یک ادعا و طلب بر عهده ناشر خود بود. در آن زمان که سیستم پول رایج قابل تبدیل برقرار بود و واحدهای پولی بر مبنای کمیتی از فلزات گرانبها یعنی طلا و نقره تعریف می‌گردیدند، بانک ناشر اسکناس به پشتوانه و بر مبنای طلا و نقره‌ای که ذخیره نموده بود، اوراق اسکناس را صادر می‌نمود و تعهد داشت که در صورت درخواست دارنده آن را با طلا یا نقره معادل آن مبادله نماید. به عنوان مثال، در حقوق فرانسه به موجب ماده ۱۷ قانون ۲۲ آوریل ۱۸۰۶، اوراق

اسکناس به طور معمول در وجه دارنده قابل پرداخت بود و شخصی که اوراق را از دارنده آنها دریافت می نمود، بانک ناشر را به عنوان بدهکار خود، به جای شخصی که آن اسکناس ها را به او تحویل داده بود، محسوب می نمود. در واقع اسکناس به عنوان سند بدهی ناشر یا سند طلب دارنده تلقی می شد که با قبض و اقباض قابل نقل و انتقال بود. در این سیستم، اسکناس بیانگر یک حق مالی شخصی^۱ یا حق دینی^۲ با قابلیت انتقال^۳ بود.

از این رو، ماهیت حقوقی این نوع اسکناس شبیه سفته بود که بیانگر یک حق دینی یا طلب قابل انتقال به نفع دارنده بود، با این تفاوت که محدودیت ها و شرایط شکلی سفته در مورد آن کنار گذاشته شده بود و کارکرد اقتصادی و اثر حقوقی آن در مبادلات کاملاً متفاوت بود. کاربرد این اسکناس ها اثر پرداخت نقدی را داشت، در حالی که سفته وسیله پرداخت غیرنقدی محسوب می شود. در دیگر سیستم های پول اروپایی - آمریکایی که دارای نظام بانکی پولی مشابه بودند، وضع بر همین منوال بود (سیفرز، ۱۹۹۷، ص ۷۰۸).

بدین ترتیب، پول دارای پشتوانه یا پول قابل تبدیل، ماهیتاً دین و تعهد قابل پرداخت ناشر و حق دینی یا طلب دارنده از وی محسوب می شد و سند پولی نماینده آن، یعنی اوراق اسکناس و مسکوکات، حاکی از آن دین و طلب بود. به عبارت دیگر، این نوع اسکناس یا سکه فی نفسه مال نبوده، بلکه حاکی از مال بود و آنچه مالیت داشت و مال محسوب می شد، همان طلب دارنده ورقه اسکناس از بانک ناشر آن بود. از آنجا که در این دوره در برخی کشورها همانند ایالات متحده آمریکا، بانک های خصوصی نیز اسکناس منتشر می کردند، ارزش مبادلاتی این نوع اسکناس ها وابسته به اعتبار ناشر و اعتمادی بود که مردم به توانایی مالی ناشر داشتند (سیفرز، ۱۹۹۷، ص ۷۰۸). براساس همین تحلیل بود که دیوان عالی فرانسه در رأی ۷ آوریل ۱۸۵۶، چنین نظر داد که مالیت اسکناس بانک فرانسه مبتنی بر اعتماد محض^۴ است.

با کنار گذاشتن پشتوانه طلا و نقره و گرایش سیستم های پولی به پول رایج غیر قابل تبدیل، ماهیت حقوقی پول کاملاً دگرگون گردید. در حقوق بانکی فرانسه این سیستم براساس قانون

-
1. Pecuniary right in pers
 2. Chose in action
 3. Negotiability
 4. Pure confidence

یک اکتبر ۱۹۳۶ اجرا شد و براساس آن، بانک فرانسه از تعهد به بازپرداخت اسکناس‌ها یا مسکوکات منتشره، رها و معاف گردید. تحولی که دردیگر کشورها همانند ایالات متحده نیز رخ داده است^۱ (گلاستون^۲، ۱۹۹۷، ص ۱۱۹۳). در نتیجه، اسکناس کنونی برخلاف گذشته تعهد قابل پرداخت ناشر و حق دینی دارنده محسوب نمی‌شود. ورقه اسکناس حاکی از مال نیست، بلکه خود فی نفسه مال محسوب می‌شود، مالی که ارزش و مالیت آن اعتباری بوده و از قانون نشأت می‌گیرد (گودسالک، ۲۰۰۰، ص ۲). به عبارت دیگر، ارزش پول رایج را قانون تعیین می‌کند و به حکم قانون مالیت می‌یابد. لذا در بسیاری از قوانین ملی، پذیرش پول رایج به وسیله عموم اشخاص حقیقی و حقوقی جامعه الزامی است. مثلاً به موجب ماده ۵ قانون ۱۹۹۳ اگوست اصلاحی فرانسه، بانک فرانسه تنها ناشر مجاز اسکناس‌هایی است که به عنوان پول قانونی پذیرفته می‌شوند. هر شخصی که بابت معامله‌ای مبلغی پول بدهکار است، می‌تواند با پرداخت مبلغی اسکناس معادل مبلغی که به بستانکارش بدهکار است، دین خود را ایفا نماید و بستانکار ملزم است آن اسکناس‌ها (پول رایج) را به عنوان وسیله پرداخت بپذیرد.

پول قانونی نتیجه منطقی سیستم پول رایج غیر قابل تبدیل است. به محض این که قانون‌گذاران تصمیم گرفتند که اسکناس‌ها غیر قابل تبدیل شوند، دارندگان اسکناس‌ها باید مورد حمایت قرار می‌گرفتند و این تضمین قانونی می‌بایست فراهم و این اطمینان برای دارندگان پول قانونی ایجاد می‌شد که پرداخت به وسیله اسکناس نمی‌تواند توسط عرضه‌کنندگان کالا و خدمات رد شود و مورد امتناع قرار گیرد. بدیهی است طرف معامله نیز نماد پولی را براساس ارزش اسمی آن (رقم ذکر شده بر روی ورقه) خواهد پذیرفت، البته اگر او نیز مطمئن باشد که این نماد پولی به نوبه خود به همان ارزش از او پذیرفته خواهد شد. بدین ترتیب در یک سیستم پول قانونی غیر قابل تبدیل، نمادهای پولی (اوراق اسکناس و مسکوکات) قدرت مبادلاتی خود را از یک سو از قانون و حمایت دولت و از سوی دیگر از اعتماد عمومی و پذیرش آن به عنوان شیء باارزش و ثمن معاملات، اخذ می‌کند. مردم پول

۱. در ایالات متحده از سال ۱۹۳۳ سکه‌ها و اسکناس‌های منتشره توسط بانک فدرال رزرو تنها اشکال قانونی پول رایج در آن کشور است که ارزش خود را از قانون و اعتماد عمومی می‌گیرد (توکل، ۱۹۹۹، ص ۱۱۹۸).

2. Gladstone

رایج را در مبادله کالا و خدمات می‌پذیرند، تنها به دلیل آنکه اعتماد دارند که پذیرش آن پول در مبادلات تداوم خواهد داشت و به عنوان یک ذخیره ارزش پایدار عمل خواهد کرد. بانک‌های مرکزی هم مسؤلیت دارند با کنترل میزان پول در گردش تمامیت و موجودیت آن (اصل ارزش مبادلاتی آن) را حفظ نمایند (سیفرز، ۱۹۹۷، ص ۷۰۸).

ماهیت پول در اندیشه‌های حقوقی اسلامی

در میان اندیشمندان حقوق اسلامی شهید صدر از پیشگامان تحلیل ماهیت پول است. وی پس از تأکید بر مالیت ذاتی مسکوکات طلا و نقره، بین اوراق اسکناس دارای پشتوانه و قابل تبدیل به طلا و نقره و اسکناس‌های رایج فعلی که براساس قانون ناشرشان معاف از تبدیل آنها به طلاست، تمایز جدی قایل شده است. (صدر، ۱۴۲۵، ص ۱۴۷).

در مورد قسم دوم، یعنی اوراق اسکناس فعلی که فاقد پشتوانه طلا بوده و ناشر تعهدی به تبدیل آنها به طلا و فلزات قیمتی ندارد، معتقد است که اینها اوراق نقدی الزامی هستند و مالیت آنها صرفاً اعتباری است و ارزش و قیمت ذاتی نداشته و فقط به وسیله قانون و حکومت به آن داده می‌شود. با این حال، افراد جامعه این اوراق را به عنوان ثمن معامله می‌پذیرند و معامله بر خود این اوراق صورت می‌گیرد (صدر، ۱۴۲۵، ص ۱۵۲).

صاحب‌نظران حقوق اسلامی در خصوص اعتباری بودن مالیت پول‌های رایج فعلی (خواه مسکوکات و خواه اسکناس) اتفاق نظر دارند، لیکن در خصوص کیفیت ارزش و مالیت آنها اختلاف نظر داشته و دیدگاه‌های موجود را می‌توان در دو دسته و در دو نظریه کلی تفکیک نمود.

نظریه قدرت خرید

مبدع این نظریه شهید صدر است که پول‌های فعلی را مال مثلی دانسته که مثلثیت آن نه در کاغذ اسکناس و تعداد واحدهای مکتوب بر آن، بلکه مثل پول را چیزی می‌داند که قیمت حقیقی آن را مجسم می‌کند و قیمت حقیقی پول همان قدرت خرید یا ارزش مبادله‌ای آن است (صدر، ۱۴۲۹، ص ۲۰۹).

برخی دیگر از محققان همین نظریه را با تعبیرات متفاوتی بیان داشته‌اند. مثلاً گفته شده است: اسکناس چیزی است که به وسیله مرجعی معتبر، یعنی قانون‌گذار به گونه قدرت خرید،

به آن اعتبار مالیت و ارزش داده شده است. (بجنوردی، ۱۳۷۲، ص ۱۰۸) در تعبیر دیگر، همه هستی پول ارزش مبادله‌ای و قدرت خرید آن است. از این رو، در دیون پولی بازپرداخت چیزی که همانم آن باشد، بازپرداخت جایگزین همسان به شمار نمی‌آید. همسان آن فقط چیزی است که با بها و ارزش و مالیت گذشته‌اش از همان جنس برابر باشد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴، ص ۶۶).

به عقیده برخی از صاحب‌نظران حقوق مدنی، اوراق اسکناس که به تسامح در اصطلاح پول خوانده می‌شود، در حقیقت پول نیست، بلکه نماینده مقداری پول و ارزش اعتباری است. حقیقت پول همان ارزش مبادلاتی و اعتباری آن است و در تعهدات پولی به همان مقدار ارزش در ذمه شخص قرار می‌گیرد و اگر شخصی ده سال پیش موظف به پرداخت یک میلیون ریال به دیگری بوده است، امروز باید آن مقدار پول به طلبکار بپردازد که مالیت آن معادل مالیت یک میلیون ریال ده سال پیش و از جهت ارزش مبادلاتی مساوی آن باشد (شهیدی، ۱۳۷۳، ص ۸۵).

نظریه ارزش اسمی

مطابق این دیدگاه پول اعتباری از جهت پول بودن و ارزش مبادله‌ای با پول حقیقی تفاوتی ندارد، مگر از جهت غیر پولی (یعنی ارزش مصرفی) و اگر قدرت خرید مقوم پول باشد، در مورد سکه و نقره که گاه ارزش و قدرت خریدشان کاهش می‌یابد نیز باید قایل به جبران باشیم، در حالی که هیچ‌یک از فقیهان به آن فتوا نداده است. بنابراین ماهیت پول متوقف بر قدرت خرید آن نیست، بلکه به اصل ارزش مبادله‌ای و نه مقدار آن مبتنی است و اصل ارزش مبادله‌ای هم از ویژگی‌های نسبی پول است. علاوه بر آن، اگر قدرت خرید همان قیمت مبادله‌ای واقعی آن باشد، پس پول مالی مثلی نیست و باید کالای قیمتی محسوب شود، در حالی که فقیهان آن را مال قیمتی نمی‌دانند (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۴، ص ۷۶).

در جمع‌بندی و مقایسه دو نظریه فوق باید گفت: اگر چه هر یک شمه‌ای از واقعیت پول را بیان می‌دارند، لیکن برهر کدام از آنان ایراداتی نیز وارد است. مهم‌ترین ایرادات نظریه قدرت خرید خلط بین مفاهیم مال و مالیت و نیز خلط بین ماهیت پول و ماهیت دین و تعهد پولی است.

علاوه بر آن، پذیرش نظریه قدرت خرید از لحاظ حقوقی تبعات و آثار نامطلوبی دارد که خود گویندگان نظریه بدان ملتزم نخواهند بود. گفتنی است نظریه قدرت خرید نه تنها هیچ گونه دلیل و مستند فقهی یا قانونی برای ادعای خود ندارد، بلکه متون قانونی برخلاف آن دلالت دارد. در روابط بین بستانکار و بدهکار به ویژه در خصوص تعهدات پولی همان گونه که ماده ۱۸۹۵ قانون مدنی فرانسه و ماده ۶۵۰ ق.م. ایران اشعار می‌دارند، بازپرداخت مبلغ توافق شده بر حسب واحدهای پول موضوع دین ملاک عمل است و پرداخت این مبلغ ذمه مدیون را بری می‌سازد. بسیاری از فقیهان معاصر نیز معتقدند در تعهد پولی پرداخت همان مبلغ (همان مقدار اسکناس) موجب برائت ذمه می‌شود و کاهش یا افزایش قدرت خرید پول تأثیری در حکم مزبور ندارد. (مرکز تحقیقات فقهی، ۱۳۸۹، ص ۶۳).

در روابط بین ناشران (بانک‌های مرکزی) و دارندگان اسکناس نیز کاهش قدرت خرید برای ناشر مسؤولیت مدنی ایجاد نمی‌کند و مسؤولیت دولت‌ها صرفاً مسؤولیت سیاسی و پاسخ‌گویی به مجلس از باب تمشیت امور است و دولت‌ها ضامن حفظ ارزش معاملاتی پول قانونی و استمرار قدرت خرید آن نیستند و بر عکس، در مقررات بین‌المللی بر عدم مسؤولیت دولت‌ها در مورد کاهش ارزش و قدرت خرید پول ملی تصریح شده است^۱ (گیانویتی^۲، ۲۰۰۴، ص ۴). فقیهان معاصر فارغ از مباحث تئوریک، با معیار قرار دادن عرف در تبیین و تشخیص موضوعات، مفهوم عرفی پول را ملاک قرار داده‌اند و معتقدند: اسکناس مثلی است و مادامی که اعتبار دارد کاهش قیمت بر آن متصور نیست، زیرا خودش معیار است (مرکز تحقیقات فقهی، ۱۳۸۹، ص ۶۳). «هر چند قیمت اشیای دیگر به اوراق نقدیه و پول سنجیده می‌شود، لکن خود پول از مثلیات است و ضمان مثلی به مثل می‌باشد». «قیمت اسکناس از آنچه برای آن تعیین شده کم‌تر نمی‌شود، یعنی اسکناس هزار تومانی هیچ وقت نهصد تومان نمی‌شود و همیشه همان هزار تومان است هر چند قدرت خرید کم‌تر بشود» (مرکز تحقیقات فقهی، ۱۳۸۹، ص ۶۵).

به هر حال، اگر چه تفاوت بین واحدهای پولی در هر سیستم پولی قانونی با اوراق اسکناس

1. As change in the value of a currency is not a breach of international law, a state is not liable for its consequences on holders of its currency, or on creditors or debtors with respect to obligations denominated in that currency.

2. Gianviti

یا مسکوکاتی که بیانگر تعدادی یا کسری از آن واحد پولی اند، روشن است، اما این نظریه که اوراق اسکناس مسامحتاً در اصطلاح پول خوانده می‌شود و در حقیقت پول نیست و بلکه نماینده تعدادی پول و ارزش اعتباری است و حقیقت پول همان ارزش مبادلاتی و اعتباری آن است، (شهیدی، ۱۳۸۷، ص ۳۶۱) برخی از واقعیات مسلم پول را نادیده گرفته است. طبق این نظریه، مال بودن پول به عنوان یک شی دارای ارزش اقتصادی و دارای مالیت، منتفی است و پول مالیت محض است. پذیرش چنین نظریه‌ای در فقه امامیه که بین مفاهیم مال و مالیت تمایز قابل است، قابل قبول نیست. به اعتقاد برخی از محققان تمایز بین مفهوم مال و مفهوم مالیت و دوگانگی این دو، از مسلمات عرفی است (توسلی، ۱۳۸۴، ص ۱۷۶).

درست است که اوراق اسکناس و مسکوکات پولی نماد پولی یا به تعبیر ما سند پولی و بیانگر مقداری واحد پولی اند، اما عرف و سیره عقلا همین اشیا را مال تلقی نموده و به دلیل قدرت مبادلاتی‌شان برای آنها مالیت و ارزش اقتصادی قابل است. از این رو، امروزه در ادبیات حقوقی پول قانونی (اسکناس و سکه) مال منقول با طبیعت خاص خود محسوب می‌شود (لانسکوی، ۲۰۰۰، ص ۳۱). با توجه به عرفی بودن مفهوم مال، چنین توصیفی درباره پول‌های رایج در سیستم‌های مختلف پولی و مال منقول تلقی کردن آن با توجه به دارا بودن تمامی اوصاف مال منقول، کاملاً قابل پذیرش است و در ادبیات فقهی هم تقریباً تمامی فقیهان معاصر امامیه اسکناس یا اوراق نقدیه را مال محسوب نموده و تمامی احکام مال همانند ضمان اتلاف و غصب را بر آن جاری می‌کنند و خود آنها را مال و نه حاکی از مال می‌دانند (موسوی خمینی، ۱۳۶۳، ص ۵۵۰).

تطبیق ماهیت پول بر پول الکترونیکی

اگر پول الکترونیکی شکل جدیدی از پول به معنای واقعی آن باشد، لازم است ویژگی‌های اساسی پول را دارا باشد و ماهیت پول در تحلیل حقوقی بر آن صدق نماید. پول الکترونیکی پتانسیل ایفای کارکردها و وظایف اقتصادی پول رایج را دارد و می‌تواند اوصاف پول مطلوب همانند گمنامی، قابل حمل بودن، بادوام بودن، قابلیت تقسیم‌پذیری، یکسان و متحد الشکل بودن را دارا باشد.

از دیدگاه حقوقی مسایل اساسی و قابل بحث درباره پول الکترونیکی در مقایسه و تطبیق با

پول قانونی، عمدتاً دو چیز است: اولاً، قابلیت و ارزش مبادلاتی داشته و به عنوان وسیله عام پرداخت به کار رود و ثانیاً، واحدهای آن در یک سند پولی گنجانده شود و به مانند پول رایج به عنوان وسیله ذخیره ارزش عمل نماید.

پول الکترونیکی به عنوان وسیله پرداخت و ارزش مبادلاتی آن

پول الکترونیکی در وضعیت فعلی خود، نتیجه یک مبادله است. در یک فرآیند فنی و قراردادی، نشانه الکترونیکی توسط ناشر به عنوان پول الکترونیکی تولید و در ازای دریافت مبالغی وجه رایج معادل آن از متقاضی به وی تسلیم می‌گردد. ناشر پول الکترونیکی برخلاف ناشر پول قانونی، اقدام به خلق و ایجاد پول نمی‌کند، بلکه نشانه‌های الکترونیکی با وصف پول الکترونیکی را با پول قانونی در اختیار متقاضی، مبادله می‌کند. بر مبنای واقعیت یاد شده ناشران پول الکترونیکی تعهد دارند که پول‌های الکترونیکی مبادله شده را مجدداً بازخرید نموده و به جای آن و معادل آن، پول رایج به دارندگان پول الکترونیک پرداخت کنند. بنابراین، پول الکترونیک زائیده توافق و قرارداد است و در ابتدا و انتهای چرخه حیات خود با پول قانونی مبادله می‌شود (آتاناسیو، ۲۰۰۸، ص ۷۵۶؛ دیکه^۱، ۱۹۹۹، ص ۱۴). تضمین این امکان برای دارندة که ارزش پولی الکترونیکی را دوباره به اسکناس تبدیل کند، اعتماد عمومی به پول الکترونیکی را به عنوان جایگزین مؤثر و قابل اعتماد برای سکه و اسکناس، افزایش می‌دهد. این در حالی است که در پول رایج قانونی قابلیت بازخرید و چنین تعهدی برای ناشر (بانک مرکزی) وجود ندارد.

بنگاه‌های تجاری پذیرنده پول الکترونیکی در ازای کالا یا خدمات ارایه شده به مصرف کننده، ارزش الکترونیکی لازم به میزان ثمن معامله را از او دریافت می‌کنند و بدین ترتیب، فروشندگان بر مبنای تصرف واحدهای پول الکترونیکی که در یک فرآیند فنی از کیف پول الکترونیکی یا حافظه رایانه خریدار به سامانه آنها منتقل و ثبت می‌شود؛ به میزان آن، از ناشر طلبکار می‌گردد. اما در رابطه با خریدار، چنین فرض می‌شود که ثمن معامله را تأدیه نموده است، و ارزش پولی الکترونیکی وسیله پرداخت تلقی شده و تعهد خریدار به پرداخت ثمن را ساقط می‌نماید. به دلیل این ویژگی پول الکترونیکی به عنوان جایگزینی برای پول قانونی

1. Dikie

(اسکناس) مطرح شود. پول الکترونیکی همانند اسکناس دست به دست می‌شود و انجام پرداخت را مقدور می‌سازد. پرداخت به وسیله پول الکترونیکی مستلزم ارتباط با یک حساب بانکی و انتقال وجوه از حسابی به حساب دیگر نیست و همانند اسکناس پرداخت قیمت را ممکن می‌سازد با این تفاوت که قدرت ایفاکنندگی اسکناس به دلیل مالیت اعتباری خود آن و بر مبنای یک چارچوب قانونی است، اما وسیله پرداخت بودن پول الکترونیکی بر حسب توافق میان خریدار و فروشنده و مبتنی بر تعهد ناشر به بازپرداخت آن است.

مطابق آنچه که قبلاً در تبیین ماهیت پول قانونی گفتیم اسکناس‌های امروز مال منقول با طبیعت خاص خود محسوب می‌شوند و خود فی نفسه عوض معامله قرار می‌گیرند و با تسلیم آن‌ها به فروشنده کالا یا ارایه کننده خدمات، مبادله مال به مال صورت می‌گیرد و تأدیه و پرداخت قطعی صورت می‌گیرد. اما آیا واحدهای پول الکترونیکی که بین دارندگان کیف پول الکترونیکی و فروشندگان مبادله می‌شوند، چنین طبیعت و کارکردی را از لحاظ حقوقی دارند؟ واحدهای پول الکترونیکی اگر قرار باشد فی نفسه یکی از عوضین تلقی و موضوع مبادله قرار گیرند باید خودشان فی نفسه مال باشند و نه حاکی از مال محسوب شوند. در فرض مال بودن یا مال منقول مادی هستند و یا مال غیر مادی. حالت اول، مخالف فرض ماست. واحدهای پولی الکترونیکی نمی‌تواند به عنوان مال منقول مادی طبقه‌بندی شوند، زیرا صورت مادی و فیزیکی ندارند. در غیر مادی بودن و غیر ملموس بودن آنها هم تردیدی نیست. تردید در مال بودن آنهاست.

در حال حاضر، که ناشران پول‌های الکترونیکی مؤسسات مالی و بانک‌های تجاری هستند و پول الکترونیکی از لحاظ اقتصادی و قانونی موقعیتی همانند پول قانونی (اسکناس و سکه) کسب ننموده است، تعهد ناشر به بازپرداخت و تبدیل آن به پول قانونی یا تحریری از شرایط قراردادی پول الکترونیکی و الزامات قانونی آن است. پذیرش پول‌های الکترونیکی توسط بنگاه‌های تجاری نیز مبتنی بر این ویژگی است که انتقال گیرنده (دارنده فعلی) نیز می‌تواند بازپرداخت آن را از ناشر مطالبه نماید. در تحلیل حقوقی قضیه، از زاویه دید حقوقدان رومی ژرمنی، پول الکترونیکی متضمن یک طلب و ادعا یا دربردارنده یک حق دینی (شخصی) است و این سؤال را به دنبال دارد که آیا پول الکترونیکی مال غیر ملموسی است که یک ادعا و طلب به آن منضم و پیوست است؟ یا این که صرفاً یک ادعا و طلب نسبت به ناشر است؟ (لانسکوی، ۲۰۰۰، ص ۳۳).

واقعیت این است که پول الکترونیکی ارزش مستقلی سوای ارزش طلب منعکس شده در آن که مبلغی پول رایج است، ندارد. به دلیل این که اگر ناشر نخواهد یا نتواند این واحدهای الکترونیکی را به پول قانونی یا بانکی تبدیل کند، هیچ تاجر یا فروشنده‌ای آنها را نمی‌پذیرد و هیچ گونه ارزش مبادلاتی نخواهند داشت.

بدین ترتیب، پول الکترونیکی منتشره توسط بانک‌های تجاری و مؤسسات مالی با پول قانونی منتشره توسط بانک‌های مرکزی این تفاوت ماهوی را دارد که فی نفسه مال منقول محسوب نمی‌شود و مالیت آن به اعتبار طلب دارنده بر ذمه ناشر و امکان تبدیل آن به پول قانونی یا تحریری است. پول الکترونیکی می‌تواند وسیله پرداخت باشد، اما مکانیسم عمل آن با پول قانونی (اسکناس و سکه) کاملاً متفاوت است. پرداخت با پول الکترونیکی، بر مبنای انتقال طلب مندرج در آن به فروشنده (یعنی انتقال گیرنده پول الکترونیکی) است با این ویژگی که ناشر معمولاً بستانکار جدید را نمی‌شناسد تا زمانی که این بستانکار تبدیل واحدهای الکترونیکی به پول قانونی یا تحریری را از او در خواست نماید.

با این وجود، تحلیل فوق مانع از پول تلقی شدن پول الکترونیکی نمی‌شود. نهایت تحلیل یادشده آن است که پول الکترونیکی نوعی پول غیر قابل تبدیل یا تعهد بدون بازپرداخت ناشر آن بمانند پول قانونی رایج فعلی نیست، اما می‌تواند نوعی پول قابل تبدیل بمانند نسل اول پول‌های کاغذی باشد که پول قابل تبدیل یا تعهد لازم به پرداخت ناشر آن محسوب می‌شد. زیرا پول بودن پول به قابل تبدیل بودن یا نبودن آن نیست، بلکه به قابلیت مبادلاتی و پذیرش آن به عنوان ثمن معامله است.

اما اگر روزی فرا رسد که بانک‌های مرکزی بر اساس قانون، خود اقدام به نشر پول الکترونیکی نمایند و به جای اسکناس و سکه و یا در کنار آنها، نوع دیگری از پول قانونی غیر قابل تبدیل به صورت بیت‌های الکترونیکی منتشر نموده و در چرخه گردش پول رایج کشور قرار دهند؛ در این صورت پول الکترونیکی ماهیت و کارکردی کاملاً مشابه سکه و اسکناس‌های کنونی پیدا می‌کند و تنها تفاوت آن در غیر مادی و غیر ملموس بودن آن است و آنگاه کابوس یا رویای غیر مادی شدن^۱ پول قانونی تحقق خواهد یافت.

1. Dematerialization

در تکمیل این بحث باید افزود، امروزه طرح‌های پرداخت الکترونیکی وجود دارد که در آن کارت‌ها یا کیف پول‌های الکترونیکی با قابلیت شارژ مجدد یا بدون آن، توسط برخی بنگاه‌های اقتصادی در دسترس مشتریان قرار می‌گیرد که تنها در مبادلات با بنگاه ناشر و استفاده از خدمات آن قابل استفاده است. (همانند کارت‌های تلفن و کارت‌های مؤسسات مترو) این طرح‌ها، پول الکترونیکی در مفهوم خاص خود را فراهم نمی‌کند. بلکه صرفاً بیانگر یک مکانیسم پیش پرداخت^۱ می‌باشند (بنگاه خدمات مالی^۲، ۲۰۰۱، ص ۱۷).

پول الکترونیکی به عنوان سند پولی

در حال حاضر، پول در مفهوم واحدهای رایج در سه ابزار یا سند پولی مندرج است: سکه و اسکناس و حساب‌های بانکی (پول تحریری). این سه ابزار پولی ارزش مبادلاتی داشته و می‌توانند به عنوان وسیله ذخیره ارزش عمل نمایند و اشخاص معمولاً بخشی از دارایی خود را بدان صورت نگهداری می‌نمایند که از آن به دارایی نقدی شخص تعبیر می‌شود.

براساس تحلیلی که پول الکترونیکی را پول نمی‌داند، بلکه تعهد پولی محسوب می‌کند، پول الکترونیکی ویژگی ابزار یا سند پولی بودن را فاقد است و می‌توان آن را سند تعهد پولی تلقی نمود. تمایز این دو هم روشن است. سند پولی به خودی خود مال محسوب و ارزش مبادلاتی و قدرت ایفاکنندگی دین را دارد، اما سند تعهد پولی به خودی خود مال محسوب نمی‌شود و به اعتبار تعهد و طلب منعکس در آن مال محسوب می‌شود و قدرت ایفاکنندگی آن نیز مبتنی بر تحقق عمل حقوقی انتقال طلب است. به عبارت دیگر، تسلیم و یا انتقال سند تعهد پولی اگر همراه با انتقال طلب مندرج در آن باشد می‌تواند به عنوان ابزار ایفا دین و پرداخت در معامله دیگر، عمل نماید. با این وجود، چنانچه مطابق تحلیل پیش گفته، پول الکترونیکی را به عنوان نوعی پول در مفهوم پول قابل تبدیل و شبیه اسکناس‌های سابق تلقی نماییم، سند الکترونیکی حاوی ارزش پولی می‌تواند به عنوان سند و ابزار پولی تعبیر شود، زیرا در این فرض مالیت طلب در خودسند تجسم و عینیت یافته است.

1. Prepayment
2. Financial Services Authority (FSA)

ج) تحلیل پول الکترونیکی به عنوان سپرده (پول تحریری)

مفهوم پول تحریری و ویژگی‌های آن

اسکناس و سکه تنها اسناد و ابزار نگهداری واحدهای پول رایج^۱ نیستند و اقتصاددانان به مرور دریافته‌اند که موجودی‌های حساب بانکی اشخاص نیز پول هستند، زیرا آنها هم کارکردهایی همانند پول قانونی را دارند.

موجودی یک حساب بانکی بیانگر مبلغی پول، یعنی مقدار معینی از واحدهای پول رایج (مثلاً ۱۰۰۰/۰۰۰ ریال) است که مستقل از اسناد پولی در بردارنده آن مبلغ‌اند (مثلاً بیست اسکناس پنجاه هزار ریالی) و نیز مستقل از ادعاهایی که به عنوان ابزاری برای پرداخت و انتقال آن در تجارت عمل می‌کنند (همانند چک)، بوجود می‌آید (کربونیه، ۲۰۰۰، ص ۳۶). بنابراین پول بانکی مبلغی پول است که در یک حساب بانکی ثبت شده است و به واسطه وسایل پرداخت غیر نقدی همانند چک از یک حساب به حساب شخص دیگر گردش می‌نماید، به عبارت دیگر، اصطلاح پول بانکی یا تحریری اشاره به موجودی حساب بانکی دارد و نه اسناد متنوعی مانند چک، کارت‌های بانکی و انتقالات اعتباری (L/C) که امکان گردش پول تحریری را فراهم می‌کند.

در تحلیل حقوقی رابطه بین سپرده‌گذار و بانک باید گفت، سپرده‌های بانکی دیداری (جاری) و پس‌انداز به بانک تملیک می‌شوند و بانک متعهد به بازپرداخت مبلغ سپرده به دارنده حساب است، موضوع تعهد نه استرداد اوراق اسکناس معین سپرده شده، بلکه ارزش اسمی واحدهای سپرده شده است.^۲ به همین دلیل، بانک می‌تواند از جوهی که دریافت نموده استفاده کرده و در آن تصرف مالکانه نماید.

کاربرد وسایل پرداخت غیرنقدی همانند چک، انتقال دستور دارنده حساب مبنی بر پرداخت تمام یا قسمتی از موجودی حساب یا انتقال آن به حساب ذینفع است. بنابراین، در زمان صدور چک حتی در فرض تأیید موجودی چک توسط بانک محال علیه، انتقال وجوه صورت نمی‌گیرد، بلکه صرفاً مکانیسم انتقال طلب پولی صادر کننده از بانک به دارنده چک فراهم

1. Currency units

۲. ماده ۲ قانون بانکی ۱۹۸۴ فرانسه و ماده ۴ قانون عملیات بانکی بدون ربا ۱۳۶۲ ایران..

می‌شود. در رویه قضایی فرانسه و براساس ماده ۶۲ آیین‌نامه قانونی چک، صدور چک تنها در صورتی پرداخت و ایفا دین را محقق می‌سازد که آن چک توسط بانک محال علیه پرداخت شود و آنگاه که بانک محال علیه وجوه را به حساب بانکی دیگری (به درخواست دارنده چک) انتقال می‌دهد، بانک یک طلب یا حق دینی را منتقل نمی‌کند، بلکه مبلغی پول (یعنی واحدهایی از پول رایج) را منتقل می‌کند که در حساب ذینفع ثبت می‌شود. پول بانکی یا تحریری در واقع شکلی از پول است، زیرا یک ذخیره ارزش (واحدهایی از پول رایج) است که می‌تواند از یک حساب به حساب دیگری گردش نموده و به عنوان وسیله پرداخت در معاملات عمل نماید.

تطبیق ماهیت پول تحریری بر پول الکترونیکی

طرح‌های پول الکترونیکی چند تفاوت عمده با سیستم متعارف سپرده‌های بانکی دارند: اولاً، وجوهی که ابتدا ناشر در ازای نشر پول الکترونیکی دریافت می‌نماید، به نام دارنده معینی ثبت نمی‌شود و بازپرداخت آن لزوماً به شخص معینی نیست. اگرچه برخی نویسندگان حقوقی این تفاوت را قابل اعتنا نمی‌دانند و معتقدند موسسات مالی باید حساب سپرده‌های مشتریان را داشته باشند، اما وظیفه ندارند آن را در دفاتر موسسه ثبت کنند. کارت ذخیره پول الکترونیک مانند دفترچه حساب پس اندازی است که موجودی حساب مشتری در آن ثبت شده و در تصرف مشتری قرار دارد (توایی، ۲۰۰۰، ص ۴).

ثانیاً، در صورت استفاده دارنده از پول الکترونیکی، پرداخت مستلزم تغییر فوری و کاهش موجودی کیف الکترونیکی او و افزایش موجودی دستگاه پذیرنده (فروشنده) است. اما در پرداخت از موجودی حساب بانکی (یعنی پرداخت با پول تحریری) خواه به وسیله چک یا کارت بانکی خریدار، پرداخت به شکل انتقال وجوه صورت می‌گیرد و به موجب آن حساب خریدار به میزان مبلغ مورد نظر بدهکار می‌شود و حساب فروشنده به همان میزان بستانکار می‌شود (کابریلاک و تیبسی، ۱۹۹۳، ص ۶۹۴).

حساب‌های بانکی نقش سند پولی را تقبل می‌نمایند، اما برخلاف دیگر ابزارهای پولی یعنی اسکناس و سکه، سبب جریان و گردش واحدهای رایج نمی‌شوند و همان گونه که تیری بونو^۲

1. Tyree

2. Bonneau Thierry

خاطر نشان می‌سازد، برخلاف اسکناس و سکه که هم سند پولی و هم وسیله پرداخت‌اند، پول تحریری صرفاً پول است و وسیله پرداخت نیست (بونو، ۲۰۰۱، ص ۲۶۰). پرداخت با پول تحریری یا بانکی به کمک وسایل پرداختی همانند چک و کارت بانکی و غیره امکان‌پذیر می‌گردد. این وسایل با امکان دسترسی به بانک نگهدارنده حساب (مبنی بر انتقال وجوه به حساب طلبکار) از طریق یک مبادله دوگانه (بدهکار کردن حساب پرداخت کننده و بستنکار کردن حساب پرداخت شونده) پرداخت را محقق می‌سازند.

پول الکترونیکی وضعیتی کاملاً برعکس دارد. پول الکترونیکی سند پولی تلقی نمی‌شود، اما وسیله پرداخت محسوب می‌شود و همان گونه که گفته شد، این پرداخت مستلزم انتقال وجوه از حساب یک شخص به حساب شخص دیگر نیست. اگر چه از نظر خریدار با تسلیم پول الکترونیکی به فروشنده و به عبارت صحیح‌تر با انتقال واحدهای الکترونیکی از کارت خریدار به سامانه فروشنده پرداخت قطعی صورت گرفته است، اما به لحاظ ناشر، انتقال مبلغی پول بین خریدار و فروشنده در آن لحظه واقع نشده است. ناشر پول الکترونیکی در یک حساب واحد کلی (مجموعی) تمام مبالغ پولی را که در معاوضه با واحدهای الکترونیکی منتشره دریافت داشته است، ثبت می‌نماید. انتقال واحدهای پول الکترونیکی از خریدار به فروشنده، تغییر در تراز بدهی ناشر ایجاد نمی‌کند. در یک سیستم پرداخت پول الکترونیکی، انتقال مبلغی پول زمانی واقع می‌شود که فروشنده (بنگاه پذیرنده پول الکترونیکی) از ناشر درخواست می‌نماید واحدهای الکترونیکی را که در زمان پرداخت پذیرفته است، به پول قانونی یا تحریری تبدیل نماید.

اگر چه حساب مجموعی ناشر پول الکترونیکی به عنوان ذخیره ارزش عمل می‌کند، واحدهای الکترونیکی فی نفسه مال محسوب نمی‌شود و تنها بیانگر ادعای طلب دارنده آنها نسبت به این حساب می‌باشند. بنابراین، آنها شکل جدیدی از ابزار پولی نیستند و صرفاً وسیله پرداخت جدیدند. پس با توجه به تفاوت‌های قابل توجهی که بین پول الکترونیکی و پول تحریری (سپرده‌های بانکی) و مکانیسم عمل این دو وجود دارد، تطبیق ماهیت پول تحریری بر پول الکترونیکی از لحاظ تئوریک تا حدودی دشوار است.

در حقوق موضوعه نیز این اختلاف نظر مشاهده می‌شود که آیا پول الکترونیکی طبیعت سپرده^۱ را دارد تا مشمول مقررات آنها باشد،^۲ یا طبیعتی متفاوت دارد و باید آن را در زمره تعهدات عام^۳ مؤسسات ناشر پول و متفاوت از سپرده تلقی نمود. در مقررات ECB/ 2001/ 13 بانک مرکزی اروپایی، مبلغ بدهی ناشر بابت پول الکترونیکی منتشره به عنوان تعهدات سپرده‌ای طبقه‌بندی شده است. این در حالی است که در مقررات فدرال ایالات متحده، ارزش ذخیره شده در کارت‌های هوشمند کیف پول الکترونیکی به عنوان عام تعهدات و نه به عنوان سپرده، تلقی شده است (مستر،^۴ ۲۰۰۰، ص ۱۶). اهمیت این توصیف در این است که علاوه بر آن که انتشار پول الکترونیکی را از سوی مؤسسات غیر بانکی ممکن ساخته و وجوه حاصله از آن را از شمول قواعد و الزامات سپرده‌های بانکی خارج می‌سازد، در تحلیل ماهیت حقوقی آن نیز تعیین کننده است (کراکر، ۲۰۰۲، ص ۴؛ آتاناسیو، ۲۰۰۸، ص ۳۶).

برخی از نویسندگان حقوقی فقط پول الکترونیکی آن لاین را در طرحی که قابلیت دسترسی به حساب دارنده را داشته باشد، به کارت بدهی^۵ یا برداشت از موجودی تشبیه کرده‌اند (بادنیتز، ۱۹۹۷، ص ۱۰۳۲) و در برخی نوشته‌ها طرح‌های پول الکترونیکی آن لاین^۶ را نوعی وجه نقد و نه نوعی سپرده تلقی نموده‌اند (مستر، ۲۰۰۰، ص ۱۷).

به هر حال، اگر گفته شود وجوهی که دارندگان پول الکترونیکی به ناشران می‌پردازند، در حقیقت نوعی سپرده است^۷ و نشانه‌های الکترونیکی ابزاری هستند که اولاً دلیل و مدرک وجوه سپرده شده به نفع دارنده‌اند و ثانیاً وسیله و ابزاری برای استرداد آن توسط خود دارنده یا

1. Deposit

۲. اقتصاددانان دست کم سپرده‌های دیداری (demanded deposit) را بدلیل درجه بالای نقدینگی و قابلیت بالای انتقال، پول محسوب کرده و کارکردهای سه گانه پول را برای آن قایل هستند. از لحاظ قانونی سپرده‌ها مشمول نظارت شدید بانکهای مرکزی بوده و بدلیل اقدامات احتیاطی درمورد آنها از ریسک پایینی برخوردارند.

3. Liabilities

4. Mester

5. Debit card

6. Digi Cash or online serp

۷. به ویژه در روش گورلی و شوکه پول بانکی را منحصر به سپرده‌های دیداری نمی‌داند و تمامی سپرده‌ها و تعهدات واسطه‌های مالی را به عنوان جانشین نزدیک برای وسیله پرداخت مورد توجه قرار می‌دهد (فرجی، ۱۳۷۹، ص

بازپرداخت وجوه سپرده شده در نزد ناشر به کسی است که دارنده، نشانه پولی الکترونیکی را به وی منتقل ساخته است؛ بر این مبنا، نشانه‌های الکترونیکی کارکردی همانند چک دارند که دارنده می‌تواند به وسیله آنها وجوه سپرده شده در نزد ناشر را بعضاً یا کلاً مسترد نموده و یا به دیگری واگذار نماید. (ماده ۳۱۰ قانون تجارت ایران) برخی نویسندگان معتقدند کیف پول الکترونیکی بمانند دفترچه حساب پس انداز است. زمانی که مشتری می‌خواهد کالایی از تاجری بخرد، دفترچه پس انداز را به تاجر (به عنوان نماینده و امین ناشر) ارایه می‌کند و او مبلغی از دفترچه مشتری کم می‌کند و به همان میزان به بستانکاری دفترچه خود اضافه می‌کند (توایر، ۲۰۰۰، ص ۴).

تحلیل‌های فوق در فرضی که ناشر پول الکترونیکی بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری باشند و حساب مربوطه مشمول مقررات نظارتی بانک مرکزی قرار گیرد، تا حدودی قابل قبول است. زیرا به رغم تفاوت‌های یاد شده کارکردها و وظایف پول بانکی را ایفا می‌کند. اگر چه ابزار پرداخت، یعنی نشانه‌های الکترونیکی تفاوت قابل توجهی با چک دارند. اولاً، چک وسیله پرداخت غیر نقدی است، اما فرض بر این است که پول الکترونیکی وسیله پرداخت فوری است. ثانیاً، مالکیت پول الکترونیکی همانند اسکناس مشمول قاعده ید و تصرف آن دلیل مالکیت دارنده است و به طور معمول ناشر مسئولیتی در قبال گم شدن یا سرقت آن ندارد و دارنده واقعی کارت پول الکترونیکی به سرقت رفته نمی‌تواند ناشر را ملزم به بازپرداخت وجوه ذخیره شده در آن نماید (گودشالک، ۲۰۰۰، ص ۲). در حالی که گم شدن چک عادی دارنده را از حق قانونی خود محروم نساخته و با استفاده از مقررات مربوط به گم شدن چک، می‌تواند وجه آن را دریافت نماید (ماده ۱۴ق. ص. ج و ماده ۳۱۴ق. ت. ایران) ثالثاً، به رغم اختلاف دیدگاه‌های که در سیستم‌های مختلف حقوقی در مورد ضرورت وجود محل چک و انتقال مالکیت محل آن وجود دارد (اسکینی، ۱۳۷۳، ص ۲۲۲) پول الکترونیکی ضرورتاً دارای محل است و با انتقال نشانه‌های الکترونیکی مالکیت محل آن نیز به دارنده منتقل می‌شود.

نظریات غیر پولی در تحلیل ماهیت پول الکترونیکی

بر اساس دیدگاه‌هایی که برای پول الکترونیکی ماهیتی غیر پولی قایلند، پول الکترونیکی در تحلیل حقوقی خود یک ادعا نسبت به مبلغی پول است. این ادعا و طلب از یک واسطه به

واسطه دیگر (از یک ابزار الکترونیکی به ابزار الکترونیکی دیگر)، انتقال می‌یابد تا زمانی که به وسیله ناشر به پول قانونی تبدیل و باز پرداخت شود.

واحدهای الکترونیکی کارکردی دوگانه دارند: اولاً، مثبت حق و طلب دارنده آن در برابر ناشرند. ثانیاً، به عنوان وسیله پرداخت در خرید کالا و خدمات به کار می‌روند. بدین ترتیب، تحلیل حقوقی این طلب و ویژگی‌ها و قابلیت نقل و انتقال و آثار آن از یک سو و تبیین مکانیسم پرداخت مبتنی بر نشانه‌های پول الکترونیکی از سوی دیگر، مستلزم ارایه نظریاتی حقوقی است که بتواند چنین ماهیت نوپیدایی را با توجه به کارکردهای اقتصادی و مبادلاتی آن به خوبی تجزیه و تحلیل نماید.

ممکن است گفته شود که پول الکترونیکی سند الکترونیکی دین و تعهد قابل انتقال ناشر و طلب دارنده آن است و دارنده می‌تواند در مبادلات خود به عنوان ابزاری برای ایفای تعهد از آن بهره‌گیرد و بر حسب سیستم حقوقی حاکم، با استفاده از تاسیسات حقوقی همانند نیابت^۱ و اگذاری حق (طلب)،^۲ حواله، بیع، یا صلح دین، آن را به طرف معامله منتقل نماید. اما تاویل پول الکترونیکی به عنوان یک دین و طلب ساده و انتقال آن در قالب‌های سنتی حقوق تعهدات به هیچ وجه منطقی و وافی به مقصود نیست، زیرا انتقال آن را تابع تشریفات و اگذاری طلب و دیگر تاسیسات مشابه در حقوق مدنی می‌سازد^۳ و هم‌چنین، باب طرح ایرادات و دفاعیات مربوط به رابطه حقوقی بین طلب مندرج در پول الکترونیکی و قرارداد پایه را مفتوح می‌سازد. علاوه بر آن، چنین رویکردی پول الکترونیکی را از مزایای حقوقی و کارکردهای اقتصادی خود به عنوان یک وسیله پرداخت آنی و شبه پولی محروم می‌سازد. بنابراین هرگونه تحلیل و تفسیر حقوقی از این پدیده باید در جهت تأمین اهداف کاربردی آن باشد.

الف (تحلیل پول الکترونیکی به عنوان سند در وجه حامل دیجیتال

"سند در وجه حامل" ورقه یا نوشته‌ای است که به موجب آن صادر کننده متعهد می‌شود

1. Delegation
2. Assignment of right

۳. اگر پول الکترونیکی چیزی بیش از یک طلب ساده از ناشر آن نباشد، و اگذاری و انتقال آن به اشخاص ثالث مطابق ماده ۱۶۹۰ق.م فرانسه منوط به ابلاغ آن به بدهکار یا اعلام موافقت وی در یک سند معتبر است. براساس ماده ۱۳۶ قانون اموال ۱۹۲۵ انگلیس، انتقال حق دینی باید کتبی باشد و اعلامیه صریحی مبنی بر انتقال آن، به بدهکار داده شود (بوری، ۱۹۸۸، ص ۲۲۱).

در وعده معین یا عندالمطالبه مبلغ معینی را به هر شخص که متصرف و آورنده آن باشد، پردازد. رابطه اسناد در وجه حامل با اسناد تجاری در مفهوم خاص، عموم و خصوص من وجه است. در حقوق ما اوراق قرضه و اوراق مشارکت نیز از مصادیق اسناد در وجه حامل اند.

سند در وجه حامل به لحاظ وضعیت قانونی چند ویژگی دارد: ۱. همان‌گونه که در ماده ۳۲۰ ق.ت. ایران نیز بیان شده است، متصرف آن مالک سند و دارنده حق مندرج در آن محسوب می‌شود، مگر آنکه خلاف آن ثابت شود. ۲. سند در وجه حامل مانند اسناد تجاری به خودی خود نماینده طلب و دلیل اشتغال ذمه امضاکننده آن است و دارنده برای اثبات ادعای خود نیاز به دلیل دیگری ندارد. ۳. جز در مواردی که مقام صلاحیت دار قضایی و یا پلیس تادیبه وجه آن سند را منع نموده، تادیبه وجه به حامل، مدیون را بری می‌کند. ۴. در صورت گم شدن سند، بستانکار و دارنده واقعی سند می‌تواند با انجام تشریفات قانونی (که در قانون تجارت ایران در مواد ۳۲۲ تا ۳۳۳ آمده) طلب خود را از مدیون آن مطالبه نماید. ۵. جز در موردی که حکم بطلان سند توسط محکمه صالحه صادر شده، مدیون سند در وجه حامل مکلف به تادیبه نیست، مگر در مقابل اخذ سند یا دستور دادگاه مبنی بر تودیع عین وجه آن در صندوق عدلیه (مواد ۳۳۱ و ۳۳۲ ق.ت). ۶. اسناد در وجه حامل دارای وصف قابلیت انتقال^۱ می‌باشند و واگذاری آنها به اشخاص ثالث بدون تشریفات است و دارنده را قادر می‌سازد با یک فرآیند ساده و بر اساس مقررات قانون تجارت آن را با قبض و اقباض به دیگری منتقل نماید. ۷. علاوه بر آنچه در مقررات موضوعه در مورد اسناد تجاری در وجه حامل تصریح شده است، در برخی سیستم‌ها رویه قضایی اصل عدم توجه ایرادات در برابر دارنده با حسن نیت را در مورد تمامی اسناد در وجه حامل اعمال نموده است.^۲ به موجب این اصل، ناشر نمی‌تواند ایرادات و دفاعیاتی که مربوط به روابط شخصی او با دارنده اولیه سند بوده، در برابر دارندگان بعدی مطرح نماید، زیرا وی تعهد به پرداخت وجه آن به هر دارنده‌ای را نموده است. ۸. به دلیل عدم ظهر نویسی سند و انتقال آن با قبض و اقباض، انتقال دهنده سند تعهد و مسئولیتی در مورد

1. Negotiability

۲. دیوان عالی فرانسه در رای ۳۱ اکتبر ۱۹۰۶ خود این قاعده را مقرر داشته است که در گواهی‌های در وجه حامل، بدهکار پیشاپیش تمام کسانی را که متوالیا حامل و دارنده سند می‌شوند، به عنوان طلبکاران مستقیم خود می‌پذیرد.

عدم تادیه وجه سند یا اعسار و ور شکستگی صادرکننده سند ندارد، مگر آنکه به عنوان ضامن پشت سند را امضا کرده باشد.

با این اوصاف و باتوجه به این که در بیش تر نظام‌های ملی و مقررات بین‌المللی، ارزش اثباتی داده پیام پذیرفته شده و هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، داده پیام در حکم نوشته است؛ برخی از تحلیل‌گران حقوقی معتقدند پول الکترونیکی چیزی بیش از یک طلب ساده است و باید به عنوان سند در وجه حامل طبقه‌بندی شود، زیرا واحدهای الکترونیکی بیانگر تمام خصوصیات اسناد در وجه حامل‌اند که در یک واسطه الکترونیکی درج شده و گردش و انتقال آن اثر پرداخت و ایفای کامل دین را دارد (گودشالک، ۲۰۰۰، ص ۲؛ لانسکوی، ۲۰۰۰، ص ۳۴).

مطابق این دیدگاه پول الکترونیکی علاوه بر دارابودن اوصاف یادشده در اسناد در وجه حامل، قدرت ایفاکنندگی داشته و به صرف انتقال به شخص بعدی، موجب پرداخت دین انتقال دهنده پول الکترونیکی به انتقال گیرنده آن می‌شود.

از جهت روابط بین دارنده پول الکترونیکی و ناشر، تحلیل آن به عنوان سند در وجه حامل می‌تواند ریشه در قرارداد بین ناشر و اولین دارنده داشته باشد. در این تحلیل، پول الکترونیکی سند بی‌نامی است که در آن ذکری از نام طلبکار نیست و به موجب آن ناشر به عنوان بدهکار تعهد می‌کند و وجه آن را به دارنده سند عندالمطالبه بپردازد. چنین تعهدی در برابر عنوان عام دارنده و به صورت تعهد به نفع ثالث در قرارداد اولیه توصیف می‌شود. قواعد و مقررات حاکم بر این سند بی‌نام جدید تا حد زیادی به موجب قراردادهای منعقد بین ناشر و دارنده، ناشر و بنگاه‌های تجاری پذیرنده پول الکترونیکی، ناشر و بانک‌های واسطه و موسسات کلرینگ و تسویه حساب تعیین خواهد شد. این سند دیجیتال مشمول مقررات خاص قانون تجارت نبوده و تحت حاکمیت مقررات برات، سفته و چک نمی‌باشد (لانسکوی، ۲۰۰۰، ص ۳۴).

اما از منظر رابطه بین دارنده پول الکترونیکی و بنگاه تجاری پذیرنده آن، این سؤال مطرح می‌شود که آیا صرف تسلیم پول الکترونیکی و انتقال آن به فروشنده کارکردی شبیه ثمن نقدی را ایفا می‌کند و پرداخت قطعی محسوب می‌شود؟ در صورتی که پاسخ مثبت است، این فرایند از لحاظ حقوقی و با توجه به توصیف پول الکترونیکی به عنوان سند در وجه حامل، چگونه تجزیه و تحلیل می‌شود و تعهد خریدار به تادیه ثمن را با چه شرایطی ساقط می‌نماید؟

برخی نویسندگان حقوقی فرانسه معتقدند پرداخت از طریق واگذاری ادعا و طلب، به خودی خود دین واگذارکننده به واگذار شونده را ساقط نمی‌کند. به منظور آنکه این نوع پرداخت ایفای کامل و نهایی تعهد را محقق سازد، طلبکار باید توافق نماید که طلب نخست خود را ایفا شده تلقی نماید. این مطلب از مفاد ماده ۱۲۷۵ ق. م. فرانسه استنتاج می‌گردد که بیان می‌دارد: در نیابت و واگذاری^۱ که به موجب آن متعهد، متعهد دیگری را به متعهدله معرفی می‌کند و متعهد اخیر خود را در برابر متعهدله ملتزم می‌کند، تبدیل تعهد واقع نمی‌شود مگر آنکه متعهدله صریحاً اظهار دارد که ابراء متعهدی که این انتقال را انجام داده، قصد نموده است. بدین ترتیب، سقوط تعهد خریدار (واگذارنده پول الکترونیکی) در برابر فروشنده منوط به اعلام اراده و قصد فروشنده در این باره است. تردیدی که در این باره وجود دارد، روشی است که فروشنده باید قصد خود را بر ابراء خریدار ابراز نماید. برخی مفسران قانون مدنی فرانسه معتقدند که این قصد باید صریحاً اظهار شود و نباید ضمنی باشد (مالایوری^۲ و همکاران، ۲۰۰۳، ص ۷۶۲). مفسران دیگر معتقدند، دلیل موجهی برای چنین شرط شکلی وجود ندارد و قصد ضمنی باید کافی تلقی شود، مشروط بر اینکه قطعی و مسلم باشد. اگر قراردادهای منعقد بین ناشر و بنگاه-های پذیرنده پول الکترونیکی در بردارنده شروطی مربوط به ایفای کامل و نهایی تعهد خریدار باشد، می‌تواند دلیل کافی بر قصد پذیرنده پول الکترونیکی بر ابراء دارنده آن باشد (لانسکوی، ۲۰۰۰، ص ۳۶).

بر اساس قواعد حقوق موضوعه ایران، این فرایند پرداخت مستلزم انجام تشریفات یاد شده نیست و دارنده پول الکترونیکی می‌تواند طلب منعکس شده در آن را (که دین ناشر محسوب می‌شود)، در مقابل دریافت کالا یا خدمات، در قالب عقد بیع یا صلح با فروشنده کالا یا ارایه‌دهنده خدمات مبادله کند. با توجه به اینکه طلب خریدار مال کلی در ذمه ناشر محسوب می‌شود، مبادله یاد شده منوط به آن است که مبیع عین معین یا در حکم آن باشد و در صورتی که به نحو کلی در ذمه فروشنده باشد، با شبهه بطلان بیع کالی به کالی در فقه امامیه رویرو خواهد شد. اگر چه برخی از صاحب‌نظران، بیع کالی به کالی را در صورتی باطل می‌دانند که مستلزم مبادله دین با دین باشد.

1. Delegation
2. Malaurie

بنابراین، تحلیل ماهیت پول الکترونیکی در قالب سند در وجه حامل با اوصاف و ویژگی‌ها و محدودیت‌های یاد شده، به رغم مطلوبیت نسبی آن، کارکرد پول الکترونیکی به عنوان یک وسیله پرداخت نقدی را حداقل در برخی موارد دچار مشکل می‌سازد.

ب) تحلیل پول الکترونیکی به عنوان چک مسافرتی

پول الکترونیکی شیوه پرداخت مرتبط با حساب بانکی دارنده آن نیست و از این رو، وسیله پرداخت غیر نقدی همانند چک محسوب نمی‌شود. دارندگان آن اصولاً حسابی نزد ناشر باز نمی‌کنند. از دیدگاه برخی محققان نوعی سیستم پرداخت متفاوت از اسکناس و متفاوت از پرداخت از حساب بانکی و همسان تراولر چک^۱ یا چک مسافرتی است. زیرا شیوه صدور و کارکرد آن همانند چک مسافرتی است. مبلغی پول به ناشر و صادر کننده که بانک و موسسه اعتباری است، داده می‌شود تا در برابر آن سند و ابزاری صادر و در اختیار دارنده قرار گیرد که می‌تواند برای پرداخت بهای کالا و خدمات دریافتی از بنگاه‌های تجاری مورد استفاده قرار گیرد.

بر این مبنای پول الکترونیکی کارکرد و ماهیتی همانند چک مسافرتی دارد که برای دارنده آن وسیله پرداختی در خرید کالا یا خدمات مورد نیاز و برای صادر کننده تعهدی مبنی بر باز پرداخت مبلغ تعریف شده در آن به هر کسی که ورقه را ارایه کند، ایجاد می‌کند (بادنیتز^۲، ۱۹۹۷، ص ۱۰۳۱). علاوه بر آن، چک مسافرتی عموماً در بردارنده یک دستور^۳ است که براساس آن می‌تواند آزادانه گردش نموده و بدون نیاز به رعایت تشریفات شکلی واگذاری طلب، انتقال یابد. برخی نویسندگان بین طرح‌های مختلف پول الکترونیکی تمایز قایل شده و نوع آف لاین آن را شبیه چک مسافرتی و نوع آن لاین آن را همانند کارت بدهی یا برداشت از موجودی می‌دانند (بادنیتز، ۱۹۹۷، ص ۱۰۳۱).

در تحلیل ماهیت حقوقی چک مسافرتی باید افزود این ابزار پرداخت مثبت حقی است که در خود سند تجسم و تبلور یافته است و بر همین اساس و به دلیل امکان ظهن‌نویسی و انتقال آن، قابلیت و ارزش مبادلاتی یافته و طبیعتی مشابه اسکناس پیدا نموده است و به همین دلیل بعضاً

1. Traveler check
2. Badnitz
3. Order clause

به آن چک پول و شبه پول گفته می‌شود. در صورت تحلیل پول الکترونیکی به عنوان چک مسافرتی، نشر و گردش آن در بسیاری از سیستم‌های حقوقی با محدودیت‌های قانونی مربوطه روبرو خواهد شد.

ج- تحلیل پول الکترونیکی به عنوان ماهیت حقوق خاص

برخلاف تراولر چک، پول الکترونیکی سندی بی‌نام است که در یک ریز تراشه و نه در یک واسطه کاغذی مندرج است. ممکن است گفته شود پول الکترونیکی ماهیتاً در زمره اوراق بهادار قابل انتقال است و به مانند دیگر اوراق بهادار بی‌نام، مالیت آن در خود سند یا نشانه تجسم و بروز عینی یافته است. اما به اعتقاد برخی نویسندگان، پول الکترونیکی سندی الکترونیکی است که ماهیت خاص خود را دارد و به همان گونه نیز به وجود می‌آید و غیر مادی شدن شکل سنتی از سند کاغذی از قبل موجود (همانند تراولر چک و اوراق بهادار) نیست. اما این دیدگاه تحلیل روشنی از ماهیت حقوقی خاص مورد نظر خود را ارایه نداده است (لانسکوی، ۲۰۰۰، ص ۳۸).

برعکس دیدگاه فوق، گاه گفته می‌شود پول الکترونیک ماهیت حقوقی ویژه‌ای ندارد و جزء الکترونیک آن صرفاً شیوه ثبت اطلاعات و ارسال پیام‌ها را فراهم می‌کند. از این دیدگاه، پول الکترونیک ماهیت جدیدی نیست که مستلزم ابداع قواعد حقوقی جدید باشد و به راحتی در چارچوب‌های حقوقی موجود می‌گنجد (توایر، ۲۰۰۰، ص ۱۱).

نتیجه

پول الکترونیکی که در مفهوم خاص خود متمایز از شیوه‌های انتقال الکترونیکی وجوه است، پدیده نوظهوری است که از دیدگاه اقتصادی قابلیت برخورداری از کارکردها و وظایف پول را داراست. در تحلیل ماهیت حقوقی این پدیده دو رویکرد متفاوت قابل اتخاذ است:

رویکرد نخست، تحلیل ماهیت پول الکترونیکی به عنوان نوعی پول است. براساس دیدگاههایی که در بیان ماهیت پول ارایه شده و در این پژوهش مورد بررسی و بازبینی قرارگرفت، توصیف ماهیت پول الکترونیکی به عنوان نوعی پول چندان دشوار به نظر نمی‌رسد. در صورتی که بانک‌های مرکزی براساس قانون، خود اقدام به نشر پول الکترونیکی نموده و به

جای اسکناس کاغذی یا سکه و یا در کنار آنها، نوع دیگری از پول قانونی غیرقابل تبدیل به صورت ارتعاشات الکترونیکی منتشر نمایند، پول الکترونیکی ماهیت و کارکردی مشابه اسکناس‌های فعلی پیدا نموده و تنها تفاوت آن در غیرمادی و غیرملموس بودن آن است؛ واقعه‌ای که به عنوان فرآیند غیرمادی کردن و نامرئی شدن پول توصیف می‌شود. اما در حال حاضر که ناشران پول‌های الکترونیکی، موسسات مالی و بانک‌های تجاری‌اند، پول الکترونیکی نوعی پول غیرقابل تبدیل به مانند پول قانونی و رایج فعلی نیست، اما می‌تواند نوعی پول قابل تبدیل به مانند نسل اول پول‌های کاغذی باشد که پول قابل تبدیل یا تعهد لازم به پرداخت ناشر آن محسوب می‌گردد. زیرا پول بودن پول به قابل تبدیل بودن یا نبودن آن نیست، بلکه به قابلیت مبادلاتی و پذیرش آن به عنوان ثمن معاملات است.

علاوه بر آن، در صورتی که موجودی دارندگان پول الکترونیکی در نزد ناشران به عنوان نوعی سپرده قابل معامله تلقی شود، به عنوان نوعی پول تحریری بانکی قابل توصیف است و کارکرد اقتصادی و حقوقی آن همانند پول تحریری یا بانکی قابل بررسی است، اگرچه سیستم‌های حقوقی تاکنون در این باره رویکردهای متفاوتی داشته‌اند.

رویکرد دوم، تحلیل ماهیت پول الکترونیکی در پرتو نظریات غیر پولی و توصیف آن در قالب یکی از تاسیس‌های حقوقی مورد استفاده در قلمرو تجارت است. در این راستا، اندیشمندان حقوقی با توصیف پول الکترونیکی تحت عناوین سند در وجه حامل دیجیتال، چک مسافرتی، ماهیت حقوقی خاص؛ اهتمام در خورتوجهی در تحلیل ماهیت حقوقی پول الکترونیکی و تبیین آثار آن داشته‌اند که در این پژوهش به شرح و توضیح این نظریات و بیان نقاط ضعف و قوت آنها پرداختیم و چنین نتیجه گرفتیم که توصیف پول الکترونیکی در قالب نظریات غیر پولی، عملاً به معنای نادیده گرفتن کارکرد و نقش آن به عنوان یک وسیله پرداخت کارآمد در تجارت پیشرفته امروز است.

منابع و مأخذ

۱. اسکینی، ربیعا (۱۳۷۳)، "حقوق تجارت (برات، سفته، چک)"، تهران، سمت.
۲. بجنوردی، سید محمد (۱۳۷۲)، "نظرخواهی از فقها پیرامون مسایل فقهی و حقوقی ناشی از کاهش ارزش پول"، تهران، مجله رهنمون، ش ۶.
۳. توسلی، محمد اسماعیل (۱۳۸۴)، "بررسی و نقد نظریات برخی از اندیشه‌وران اسلامی درباره ماهیت پول"، قم، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۱۹.
۴. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه (۱۳۷۴)، "پول در اقتصاد اسلامی"، تهران، سمت.
۵. شهیدی، مهدی (۱۳۷۳)، "سقوط تعهدات"، تهران، کانون وکلای دادگستری.
۶. _____ (۱۳۸۷)، "مجموعه مقالات حقوقی"، تهران، انتشارات مجد.
۷. صدر، سید محمد باقر (۱۴۲۹)، "الاسلام یقود الحیات"، قم، انتشارات دارالصدر.
۸. _____ (۱۴۲۵)، "البنک اللاریوی فی الاسلام"، قم، انتشارات دارالصدر.
۹. فرجی، یوسف (۱۳۷۸)، "پول، ارز و بانکداری"، تهران، شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
۱۰. کاتوزیان، ناصر (۱۳۶۸)، "قواعد عمومی قراردادها"، جلد چهارم، تهران، انتشارات بهنشر.
۱۱. مجتهد، احمد و حسن زاده، علی (۱۳۸۴)، "پول و بانکداری و نهادهای مالی"، تهران، پژوهشکده پولی و بانکی.
۱۲. مرکز تحقیقات فقهی قوه قضاییه (۱۳۸۹ ق)، "مجموعه آرای فقهی قضایی در امور حقوقی"، جلد اول، قم، مرکز تحقیقات فقهی قوه قضاییه.
۱۳. موسوی بجنوردی، سید محمد حسن (۱۳۸۹ ق)، "القواعد الفقهیه"، ج ۵ و ۲، نجف، مطبعة الآداب.
۱۴. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۶۳)، "تحریر الوسیله"، ج ۲، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
۱۵. هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۷۴)، "احکام فقهی کاهش ارزش پول"، قم، مجله فقه اهل بیت، ش ۲.
16. Alrandari, Elie (1988); "Le Droit et La Monnaie de Instrument a La Politique", in Droit et Monnaie ;Paris, Litec.
17. Athanassiou, Phoebus & Mas (2008); "Electronic Money Institutions: Current Trends", Regulatory Issues & Future Prospects ;Frankfort ;Publication of European Central Bank, Legal Working Paper Series No 7/Julay 2008.
18. Bonneau, Thierry (2001), "Droit bancaire; Paris", Montchresten.

19. Borrie ,Gordon(1988), "*Commercial Law*", 6th ed;London,Butter Worths.
20. Budnitz, Mark E (1997), "*Stored Value Cards & The Consumer:The Needs for Regulation*", 46American University Law Review,1027-1050.
21. Carbonnier,Jean(1988), "*Conclusions Generales du colloque"Droit et Monnaie"*"; Paris, Litec,525-533.
22. -----(2000), "*Les biens,Paris*",Fermer.
23. Davidson,Alan(2009), "*TheLawof Electronic Commerce*", Cambridge,Cambridge University Press.
24. Dickie ,John (1999), "*Internet & Electronic Commercial Law in the European Law*", Portland , Hant Publishing.
25. Financial Services Authority (FSA)(2001), "*The Regulation of Electronic Money Issuers*", No 117,2001,available at:www. fsa. gov. uk/pubs/cp/cp117.
26. Fustos ,Janos& Lopes ,Larry (2004), "*Legal Aspects of E-Commerce Practices in The United States &The European Union*",Competitiveness Review v14,2004,96-101.
27. Gianviti , Francois(2004), "*Carrent Legal Aspects of Monetary Sovereignty*"; General Counsel, IMF, May 24, 2004; available at: WWW. Imf. Org/external/np/leg/sem/ 2004/ cdmf/eng/ gianvi. pdf.
28. Gladstone ,Julia (1997), "*Exploring the Role of Digital Currency in the Retail Payments System*", New English Law Review,no31,1093-1210.
29. Godschalk ,Hugo (2000), "*Why e-money still failes*", Berlin,available at: www. paysys. de.
30. Hayek ,Friedrich (1976), "*Denationalization of Money*",London ,The Institute of Affairs.
31. Krueger , Malte (2002), "*E – Money Regulation in The E U, E – Money & Payment Systems Review*", London: Centralbanking (2002) ,239 – 251.
32. Lelievelt ,Simon (1997), "*How to Regulate Electronic Cash*", American University Law Review ,V 46,no4,1997.
33. Lindley , Robert & Van den Bergh, Paul(1996), "*Implications for Central Banks of the Development of Electronic Money*", Basle , Report of Bank of International Settlements.
34. Malaurie,Philippe et Aynes(2003), "*Les Obligation*", Paris,Defrenois.
35. Mester ,Loretta J (2000), "*The Changing Nature of the Payment System*",Business Review March/April.
36. Rahn , Richrd(1999), "*The End of Money &The Stuggle For Financial Privacy*", Seattle ,Discovery Institute Press.
37. Sifers ,Randall (1997), "*Regulating Electronic Money in Small-Value Payment Systems*", 49Federal Communication Law Journal ,701-728.
38. Tavakol , Shahriar(1999), "*Digital Value Units, Electronic Commerce & International trade*", The John Marshall Journal of Computer and International Law ,no17 summer1999,1197-1233.
39. Tyree,Alan(2000), "*The Legal Nature of Electronic Money*", available at:http://www2. austlii. edu. au/~alan/svc-legd. html.